

ПИТАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті здійснено аналіз різних позицій на визначення поняття «мовленнєва компетентність» у науковій літературі з лінгводидактики та психології.

Ключові слова: мовленнєва компетентність/компетенція, мовна компетентність/компетенція.

В статтє представлен анализ различных точек зрения на определение понятия «речевая компетентность» в научной литературе по лингводидактике и психологии.

Ключевые слова: речевая компетентность/компетенция, языковая компетентность/компетенция.

Analysis of different points of view on the definition of `speech competence` in scientific literature on Linguodidactics and Psychology.

Key words: speech competence/competency, language competence/competency.

У програмі модернізації української освіти йдеться про необхідність реалізації компетентнісного підходу та формування й удосконалення у випускників вишів базових і професійних компетентностей, поміж яких важливе місце посідає мовленнєва, оскільки основною метою освітньої системи України є формування й розвиток мовної особистості □ людини, яка виявляє високий рівень мовної, мовленнєвої компетентностей, володіє вмінням встановлювати контакти, організовувати і здійснювати ефективне спілкування на міжкультурному рівні для розв'язання глобальних проблем.

Торкаючись питань підвищення рівня мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців, сучасні педагоги активно використовують у своєму вжитку поняття «мовленнєва компетентність». У науковій літературі спостерігається неоднозначне тлумачення цього терміна та заміна поняттям «мовленнєва компетенція».

Мета статті. З'ясувати поняття «мовленнєва компетентність» у науковій літературі з лінгводидактики та психології.

Уживані в теорії та практиці навчання терміни компетентність і компетенція витлумачені у словниках приблизно однаково, як «добра обізнаність із будь-чим», але компетентність – більш широке поняття, яке охоплює знання певної галузі, у той час як компетенція – це обізнаність в одному напрямку діяльності окремої галузі [2, с. 445].

Л. Петровська, О. Кузьменко пропонують витлумачувати поняття «компетентність» і «компетенція» як синонімічні лексичні структури.

М. Кабардов, Є. Арцишевська, розмежовують терміни «компетенція» і «здатність», однак не розрізняють поняття «компетентність» і «компетенція». Під компетентністю, або компетенцією, вони розуміють «характеристику поведінки, домінуючу форму активності особистості, сформованість відповідних навичок і вмінь, рівень володіння, наприклад, мовою та мовленням» [5].

Т. Симоненко, І. Гудзик, А. Хуторський чітко розмежовують поняття «компетентність» та «компетенція» і вважають, що це терміни іншомовного походження, «які мають один латинський корінь, проте термін «компетентність» набуває ширшого витлумачення в сучасній лінгвометодиці та лінгводидактиці [4, с.11]; «компетентність формується з окремих компетенцій, але не збігається з ними» [4, с. 13].

Це підтверджують і такі визначення понять. Компетентність – особистісна якість (сукупність якостей) та мінімальний досвід, які вже склалися щодо діяльності в певній галузі (А. Хуторський); це не тільки вміння, але й відмінні риси, що відповідають завданням, поставленим життям (І. Гудзик); це комплексний особистісний ресурс, який забезпечує можливість ефективної взаємодії з довкіллям у тій чи тій галузі та який залежить від необхідних для цього компетенцій (Р. Мільруд). Компетенція – більш вузьке поняття, що співвідноситься з конкретними видами діяльності, використовується для позначення умінь, знань, необхідних для ефективного виконання дій (І. Гудзик) [13].

Міжнародні організації, що опрацьовують поняття компетентності, наголошують на тому, що компетентність пов'язана з вміннями та спроможністю кваліфіковано діяти, виконувати необхідні завдання або роботу, успішно задовольняти свої індивідуальні та соціальні потреби [9, с. 20 □ 22]. Компетентність у такому сенсі є результативно-діяльнісною характеристикою освіти, саме вона показує, чи досягнуто того рівня діяльності, який є необхідним і достатнім для мінімальної успішності в досягненні результату [6, с. 18.]. При цьому зазвичай зазначається, що компетентності «прив'язані» до конкретних контекстів, тобто людина, компетентна в одному контексті, може бути, а може і не бути компетентною в іншому [14, с. 55].

Є думка, що в педагогічному сенсі доцільно послуговуватися терміном «компетентність» [10, с. 17], проте термінологічні проблеми залишаються із визначенням сутності самого поняття.

У результаті теоретичного аналізу інтерпретацій досліджуваних понять, які належать М. Кабардову, Є. Арцишевській, Л. Петровській, О. Кузьменко, Т. Симоненко, І. Гудзик, А. Хуторському, Р. Мільруд та ін., ми охарактеризуємо компетентність як сукупність особистісних якостей, сформованість відповідних навичок і вмінь та мінімальний досвід, які дозволяють кваліфіковано діяти, виконувати необхідні завдання або роботу в конкретній галузі, успішно задовольняти свої індивідуальні та соціальні потреби. Компетенція

– більш вузьке поняття, що характеризує добру обізнаність в одному напрямку діяльності окремої галузі, яка дозволяє успішно виконувати певні дії.

На думку З. Бакум, теоретичною передумовою введення в лінгводидактику нового терміна «компетенція» є розмежування понять «мова» і «мовлення». З огляду на зазначене в теорії та практиці навчання мови виокремлюють мовну (лінгвістичну) та мовленнєву компетентності (О. Бистрова, А. Богущ, Н. Гез, О. Горошкіна, М. Пентилюк, Г. Шелехова) [1, с. 186].

Поняття «мовна компетенція/компетентність» у науковий обіг упровадив американський мовознавець Н. Хомський, протиставляючи «знання мови» «використанню мови» [12, с. 25]. Однак, не відмовляючись від попередньої думки Н. Хомського про сутність мовної компетентності як про природжене знання дитини щодо основних лінгвістичних категорій і її здатність «упорядковувати» для себе власну граматику, згодом його послідовники почали проектувати явище мовної компетентності/компетенції на мовця й процеси мовлення [3].

Представники інших шкіл поняття «мовна компетенція» розглядали не як уроджене явище, а як результат процесу соціалізації [6, с. 123]. Мовна компетенція – це не тільки володіння граматикою та словником, а й знання умов, ситуацій, у яких відбувається мовленнєвий акт (Д. Хайс); це вміння перефразування висловлювань, розрізнення синонімії та омонімії, девіативних речень (Ю. Апресян); це «швидкість/легкість» мовлення, його правильність, насиченість, адекватність тому, про що йдеться в комунікації (А. Шумарова); здатність до рецептивних і продуктивних видів комунікації.

Подальша проєкція аналізованого явища не лише на мову, а й на мовця та процеси мовлення зумовила розрізнення понять мовної й мовленнєвої компетенцій і компетентностей

Аналіз досліджень із педагогіки, лінгводидактики засвідчує, що вчені визначають мовленнєву компетентність з різних позицій. Мовленнєва компетентність у лінгводидактиці може розглядатися як мовленнєвий досвід (Є. Божович), дискурсна (дискурсивна) компетенція (Є. Бастрікова), лінгвістична компетенція (Загальноєвропейські Рекомендації), володіння мовою (Ю. Апресян). Мовленнєву компетентність як складову мовної особистості розглядає А. Нікітіна та визначає як вміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування, тобто володіння мовленнєвими вміннями та навичками [3]. М. Пентилюк розглядає мовленнєву компетентність як дію людини, спрямовану на розуміння або створення тексту (усного або писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності [11]. О. Горошкіна під мовленнєвою компетентністю розуміє практичне оволодіння мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм [7]. А. Богущ визначає мовленнєву компетентність як вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жест) та інтонаційні засоби виразності мовлення.

Отже, мовленнєву компетентність визначають як мовленнєву діяльність людини, спрямовану на сприйняття та породження мовленнєвих висловлювань; мовленнєва компетентність входить до складу комунікативної компетентності, чітко відрізняється від мовної компетентності; мовленнєва компетентність є складовою мовної особистості, що є показником соціального стану людини та його індивідуальних особливостей. Усі ці характеристики позначають здатність людини застосовувати знання мови у процесі спілкування.

Такий підхід дозволяє розглядати поняття «мовленнєва компетентність» із позиції психології. У сучасній психології мову розуміють як систему умовних символів, за допомогою яких передаються поєднання звуків, що мають для людей певне значення і сенс. Мовлення ж □ це процес спілкування людей за допомогою мови [8]. А. Шумарова підкреслює, що мовленнєва компетентність виявляється не тільки в умінні послуговуватися мовою, а є особливістю кожної людини, що залежить від її віку, професії, соціального оточення. Є. Божович розглядає мовленнєву компетенцію як психологічну систему (Л. Виготський), що має два компоненти: даний мовленнєвий досвід, накопичений у процесі спілкування й діяльності та знання про мову, що засвоєні під час спеціально організованого навчання. З позицій діяльнісного підходу розглядав мовлення відомий радянський психолог О. Леонтьєв, який аналізував мовлення, як систему мовленнєвих дій, що є складовими іншої діяльності [8]. Не втратили своєї актуальності й думки Б. Ананьєва про мовленнєве спілкування. Він підкреслює, що особливою і головною характеристикою мовленнєвого спілкування як діяльності є те, що через нього людина будує свої відносини з іншими людьми. Із психологічних позицій спілкування є компонентом усіх видів діяльності, воно є тією умовою, без якої неможливо усе пізнання особистістю навколишньої дійсності. Б. Ананьєв відносить спілкування до тріади найважливіших видів людської діяльності, разом із пізнанням і працею.

Теоретичний і теоретико-методичний аналіз понять мовної і мовленнєвої компетентностей дає змогу зробити висновок про те, що вчені вкладають у них неоднозначний зміст. При цьому вирізняється два погляди.

Перша умовна група дослідників переважно вживає терміни «мовна компетентність», «мовна компетенція» (Ю. Апресян, І. Горелов, І. Зимня, О. Кубрякова, О. Лурія, Н. Хомський), однак більшість у цій групі, крім, можливо, Н. Хомського, проєктує їх не лише на об'єкт, а й на суб'єкт, тобто поняття мовленнєвої компетентності (компетенції) присутнє у визначенні мовної компетентності (компетенції).

Друга умовна група розрізняє певні типи компетентностей (компетенцій) і, зокрема, проводить межу між компетентністю (компетенцією) мовною й мовленнєвою (О. Арцишевська, О. Біляєв, М. Вятютнев, О. Горошкіна, М. Кабардов, А. Нікітіна, М. Пентилюк), підкреслюючи, що мовленнєва компетентність не лише пов'язана з мовною, а й формується на її основі. Мовну компетенцію почали витлумачувати як явище певного рівня обізнаності конкретного суб'єкта чи суб'єктів з ідеальною знаковою системою рідної або

іноземної мови, а мовленнєву – як здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі комунікації.

На основі розглянутих поглядів на визначення поняття «мовленнєва компетентність» можемо дійти висновку, що в науковій літературі відсутнє чітке визначення цього поняття. Спираючись на праці раніше згаданих авторів (О. Арцишевська, Л. Кириліна, Г. Копніна, І. Масленников, О. Митрофанова, О. Біляєв, М. Вятютнев, О. Горошкіна, М. Кабардов, А. Нікітіна, М. Пентилок та ін.) і на власні міркування, вважаємо за можливе послуговуватися таким визначенням: мовленнєва компетентність □ це практичне оволодіння мовою, базові вміння і навички послуговування її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм у процесі комунікації, оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності для сприйняття та породження мовленнєвих висловлювань в життєво важливих ситуаціях спілкування.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок у контексті порушеної проблематики вважаємо дослідження процесу вдосконалення мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців гірничої галузі технічних ВНЗ у процесі вивчення іноземних мов.

Література

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : монографія / Зінаїда Павлівна Бакум. □ Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. □ 338 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.]. □ К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. □ 1440 с.
3. Вятютнев М. Н. Понятие о языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков / М. Н. Вятютнев // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 55-64.
4. Гудзик И.Ф. Способствовать эффективному решению жизненных проблем / И. Ф. Гудзик // Русская словесность в школах Украины. – 2007. – №4. – С. 12 – 15.
5. Кабардов М. К. Типы языковых и коммуникативных способностей и компетенции / М. К. Кабардов, Е. В. Арцишевская // Вопросы психологии. – 1996. – №1. – С. 34 – 49.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. □– К. : «К. І. С.», 2004. □ 112 с.
7. Культура мовлення вчителя-словесника / [Горошкіна О. М., Нікітіна А. В., Попова Л. О., Порохня Л. В., Рудіна О. М.]. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2007. – 112 с.
8. Леонтьев А. А. Теория речевой деятельности / А.А. Леонтьев. – М. : Высшая школа, 1971. – 294 с.
9. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К. : «К. І. С.», 2003. – 296 с. – С. 13 – 42.
10. Родигіна І. В. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання. – Х. : Основа, 2005. – 96 с.
11. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / [кол. авторів, ред.–упоряд. М. Пентилок]. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
12. Хомский Н. Язык и мышление / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.; пер. с англ.; под ред. В. В. Раскина]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 122 с.
13. Черних І. Висвітлення поняття «мовленнєва компетентність» у сучасній лінгвістиці / І. Черних // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – Ч. 2, №22(209). – С. 38 – 44.
14. Шмелев А. Г. Психодиагностика личностных свойств / А. Г. Шмелев. – СПб.: Речь, 2002. – 480 с.